

Nagy rusztikus kő

Glossza az „1956 az irodalomban” — témához

Az egykorú történet szerint a forradalom napjaiban Darvas Józsefet feltartóztatták a felkelők és aláírtak vele egy nyilatkozatot, amelyben beismerte, hogy a megdőlő rezsimben folyamatosan

Rákosi seggét nyalta.

Az anekdota azzal fejeződik be, hogy az író — 1950 és 1956 között közoktatásiügyi, majd népművelésügyi miniszter, 1972-től az Elnöki Tanács tagja — a következőképpen kommentálta a történetet a feleségének: a nyilatkozat minden szava igaz volt.

Megtörtént vagy sem, a dokumentum tartalma a felkelők kifinomult megfigyelőképességéről s a kultúrpolitikai kérdésekben való jártasságáról tanúskodik. Annál jobban meglepődhetek a túlélők, ha találkoztak Darvas egyik legfontosabb műve, a **Részeg eső** drámaváltozatának alábbi passzuszával: „RIDOVICS dühvel: Az a hülye rádió miért ezt játssza mindig? (Tudniillik az V. szimfóniát — F.T.G.) És miért azt nyöszörgi szüntelen, hogy »Kedves fölkelő testvérek, tegyék le a fegyvert. Minden meg lesz bocsátva«?! Miért nem azt kiabálja: »Prolik, fegyverbe!« Kik vannak annál a rohadt mikrofonnál?! Beszari polgárok.»

Tudnunk kell, hogy a darabban a fenti sorok nem valamely bányász, a tények mérlegelésére végképp alkalmatlanná vált funkcionárius jellemzésére szolgálnak, hanem a mű egyik „üzenetét” hordozzák. Jóllehet azokban a napokban minden pártember tudhatta, hogy a proletárok fegyverben állnak a barikádokon, s ha még többen kimennek közülük az utcára, nem sok esélye marad azoknak a műveknek, amelyek sorát a **Részeg eső** is gazdagítja. Alighanem a statisztikák mellőzésével, pusztán emlékeinkre és benyomásainkra támaszkodva is megállapíthatjuk az igazság sérelme nélkül, hogy az eseményeket követő első három évtizedben Magyarországon megjelent, 1956-ról szóló szépirodalmi munkák többsége ebbe a típusba tartozik: féligazságokat vagy egyértelmű hazugságokat hangoztatott, propagandacélokban s az értékalkotás szempontjainak híján született. 1957—58-ban már vagy fél tucat ilyen regényről számol be a párizsi Irodalmi Újság, az emigráció orgánuma. Voltak, akik meggyőződésből írtak hasonló munkákat, mások cinizmusból — s volt olyan alkotó, aki 56-ból igyekezett

átmenteni az átmenthetőt.

Az írói szándékok különfélesége azonban nem nagyon befolyásolja az írások értékrendjét. Ebben valószínűleg nincs semmi meglepő — abban viszont már van, hogy ellenkező tartalmú és értékű írások (például Déry Tibor elbeszélései vagy az 1957-ben halálra ítélt Gáli József **Szűnyogok és nemeskőcsagok** című novellája) is megjelentek ezekben az évtizedekben. Az előbbieket a 60-as években, az utóbbi a nyolcvanasokban. S ami a legfeltűnőbb: a tisztas próbálkozások dacára 1989 után sem került elő az íróasztalfiókból az igazi 56-os dráma és regény. Az emigrációs prózából — meglehetősen szubjektív alapon — Domahidy Miklós **Tizenhat zár** című regényét emeljük ki. Pedig a legmakacsabb rosszindulattal sem állíthatnánk, hogy a magyar forradalomnak csekély irodalma volna. Ma már több tucatra rüg a visszaemlékezések, dokumentumkötetek, a történelmi és a politikai elemzések száma, a folyóiratokban közölt tanulmányoké, portréké, cikkeké pedig több százra, s ez bizonyára a valóságirodalomnak a hazai vonatkozásban legalább a harmincas évekig visszavezethető népszerűségével, a több évtizedes információs vákuummal magyarázható. De nyilván nem ennek a következménye az, hogy a különböző műnemekben aránytalanul jelenik meg a tárgyalt témakör. Több száz olyan verset ismerünk ugyanis, amely 1956-hoz kapcsolódik — igaz, nagy hányaduk nem itthon született, s nem is magyar szerzők tollából. A Tollas Tibor szerkesztésében megjelent **Gloria victis** című antológiában — alcíme: **Az 1956-os magyar szabadságharc költői visszhangja a nagyvilágban**; megjelent 1966-ban Münchenben, a Nemzetőr kiadásában — több mint

százötven vers szerepel, s köztük, igazi meglepetésként, huszonhárom a hajdani vasfüggöny innesső oldaláról — igazolva a tételt a forradalom világtörténelmi jelentőségéről. A Püski kiadásában 1991-ben megjelent, Pomogáts Béla és Medvigy Endre szerkesztette antológia — **Ezerkilenczázötvenhat, te csillag (A forradalom és szabadságharc olvasókönyve)** több mint száz magyar vers mellett harminc cikket, esszét, kiáltványt, memorandumot, vallomást tartalmaz, s a kiadványban egyetlen klasszikus értelemben vett novella szerepel, Déry Tibor **Philemon és Baucisa**. Pedig a tartalomjegyzékből számos olyan alkotó nevét böngészhetjük ki, akikhez epikánk csúcsteljesítményei kötődnek: Tamási Áronét, Füst Milánét, Németh Lászlót, Örkény Istvánét, Kassák Lajosét, Szabó Pálét, Márai Sándorét, Határ Győzőt. Az epikusok 1989 után is elsősorban a riport, esszé és a vallomás határán álló művekben írták meg élményeiket (**Eörsi István: Emlékezés a régi szép időkre**; Simonffy András: **Rozsda ősz**).

A jelenség magyarázatát kutatva elsősorban arra a felismerésre kell utalnunk, amely már igen korán, a forradalom napjaiban megfogalmazódott és meg is jelent Németh László **Nemzet és író** című cikkében az Igazság 1956. november 3-i számában: „A történelemben igen ritka dolog esett itt meg, amit eddig csak elszigetelten parasztfölkelésekben láttunk: egy nemzet, amely magától föltámadt, s maga keres ott a harc hevében pillanatnyi vezetőket magának. Ez a megdöbbentő látvány, amely a leg-szörnyűbb bírálata annak, amin átmentünk, úgy érzem, gyökeresen megváltoztatta nemzet és író viszonyát. Szándékosan fordítom meg a sorrendet, és mondom először a nemzetet és azután az írókat, mert ebben az új helyzetben valóban nem a nemzetnek kell a Petőfi tűzoszlopaként előtte járó költőt követnie, hanem a költőnek a nemzetet.” Tény, hogy a forradalom előzményei között előkelő hely illel meg az írói állásfoglalásokat és vitákat — a döntő eseményekben azonban

az utca megelőzte az ideológusokat.

Az írók részt vettek a történelemben — több tucatnyian börtönbe is kerültek utána —, s az epikában mutatkozó hiányosság talán éppen ebből is ered. A személyes élmények sokakat megakadályoztak abban, hogy megalkossák az összképet, az informális részletek gátolták a szintézis megírását. Simonffy András, a Parlament előtti vérengzés túlélője írja le: „Lassanként rádöbbenem: ezt az »élményt« nem lehet megosztani, elfelezni sem. Ezzel az élménnyel maga marad mindenki, onnan gondolja újra életét, onnan keltezi saját időszámítását, onnan eredezteti praktikus filozófiáját, létezés technikáját. S aforizmaszerűbben: „Egyetlen vágóhídra szánt bárány megöly frissen rögzített élményei sem képesek megérteni a Vágóhíd logikáját.”

Úgy érezzük, a forradalomhoz kapcsolódó életérzés és hangulat összetett — s gyakran ellentmondásos — volta is megnehezítette az érvényes nyelv megteremtését. A bukás, a megtorlás s a társadalom lelkiállapota ezekből következő változásainak ismeretében a forradalomról a forradalom hangján nem lehetett többé hitelesen beszélni. A távolságtartás és az ironia viszont nem illik a mártírok máig élő emlékéhez. A Tűzoltó utcai felkelők parancsnoka, a nem sokkal később kivégzett Angyal István írta le egy darab vécépapírra **Eörsi Istvánhoz** — s az utókorhoz — intézett utolsó üzenetként: „Azt szeretnék, ha nyilatkoznánk a világnak, pedig még csak az bánt, ha bántani lehet még minket valamivel, hogy esetleg mártírt vagy hőst kreál belőlünk a „hálás utókor” önmaga kínzására. Ha lesz ilyen, tiltakozz, tiltakozz! (...) Nagy rusztikus kő legyen a névtelen csöcselék emléke, amelyből lettünk, amellyel egyek voltunk és akikkel együtt térünk meg. (...) Ti éljeteq, nevessetek teli szájjal, mert mi is így akartunk élni. Ne hagyjátok, hogy úrrá legyen rajtatok az emlékezés.”

Az ítélezés biztonsága azonban csak annak adatott meg, aki biztosan tudta, hogy nem válik túlélővé.